

Rehák László

ADALÉKOK A SZOCIOLÓGIÁNAK MINT KÜLÖN TUDOMÁNYNAK A KIALAKULÁSI FOLYAMATÁHOZ

1. Érdeklődés a társadalmi törvényszerűségek feltárása iránt

A szociológia széles körben ismert tudományág, s a hagyományosnak tekintett tudományokhoz képest aránylag fiatal. Azért mondjuk, hogy csak relatíve fiatal, mivel a XX. század második felében a különböző tudományok (fizika, technika, biológia, orvostudomány, szervezéstudomány és informatika) robbanásszerű kialakulásának és fejlődésének voltunk szemtanúi, s mivel időközben már a szociológia is kitermelt magából jó néhány szakszociológiát. Igaz, hogy a szociológia meghatározásában nagy eltérés tapasztalható a különböző szerzők között, mégis megbízható érvekkel és a korszerű értelemben felfogott szociológia minden meghatározására vonatkozó különbségek figyelembevételével védhető az az állítás, hogy Európa fejlett országaiban a XIX. század első felében, vagy egészen szigorú mércét alkalmazva, a század derekán alakult ki ez a tudományág.

Ez a társadalmi folyamatokkal, intézményekkel, valamint a társadalmon belüli alakulatok és csoportok magatartásával foglalkozó tudomány azonban annak ellenére, hogy művelői először mint elméleti követelményt tűzték ki az igényt a társadalomban végbemenő folyamatok tudományos elemzésére és a rájuk ható tényezők feltárására, valamint a kapott eredmények alapján a társadalmi folyamatok illetve történések és ezek mellett az adott társadalom kisebb-nagyobb emberi csoportjai befolyásolási lehetőségének a vizsgálatára, nem robbant be váratlanul a társadalomtudományok világába és az emberek, a társadalmi osztályok és a politikai szervezkedési formák gyakorlatába. Zygmunt Bauman, a jelenkor egyik jelentős marxista szociológusa (aki a 70-es években az értelmiség mellözése és az antiszemita irányzatok előtérbe jutása idején Lengyelországból Izraelbe vándorolt) Jerzy Szackira hivatkozva a következőket fejt ki erről: „Minden olyan típusú megállapítás, mint hogy »a szociológia X műveivel kezdődött«, lényegében rejtett definíció, vagy pedig, ha ezzel együtt jár a szociológia koncepciójának és feladatainak meg-

fogalmazása, amelyet a tétel szerzője a »tudományos szociológia« szinonimájának tart, egyszerűen tautológia, analitikai és önkényes tétel.”¹

A szociológia előtörténete (de nem úgy, mint a társadalomtudományok egyik ágáé) messze visszanyúlók az emberiség múltjába. Valójában az őstársadalmak emberében, a kérlelhetetlen valóság kényszerítő hatására kezdett tudatosulni, hogy közösségben él, és hogy a közösséghez való tartozása létfenntartásának elengedhetetlen követelménye, s ezáltal a közösségi élet fennmaradása lényeges tartozéka a természeti környezettel vívott küzdelmében. Ez a felismerés és tudatosulás természetesen nem fogalmazódhatott meg teljes szabadsággal, hanem a kezdeti vallási képzletekben, a kialakuló etikai szabályok íratlan törvényeiben jutottak kifejezésre. Ezt a felismerést Marx és Engels az 1845—1846-ban írt *A német ideológiában* (első nyomtatásos megjelenése 1932-ben) még „birkatudat”-ként jelöli. Nézetüket erre vonatkozóan így fogalmazzák: „... A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalában léteznek. A tudat eleinte természetesen csupán a legközelebbi érzéki környezetről való tudat és a maga tudatára ébredő egyénen kívüli más személyekkel és dolgokkal való korlátolt összefüggés tudata; ... másrészt megvan annak a szükségszerűségnek a tudata, hogy a környező egyénnel kapcsolatba kell lépni, annak a tudatnak kezdete, hogy az ember egyáltalában társadalomban él. ... E birkatudat vagy törzsi tudat további fejlődése és kialakulása a termelékenység fokozódásának, a szükségletek szaporodásának és a mindkettő alapjául szolgáló népességszaporulatnak a következménye.”²

A vallási elképzelésekbe iktatott társadalmi tudat az őstársadalom teljes időszakára jellemző, és az emberiség létezésének körülbelül kilencztedét foglalja magába. Ez a vallási köntösbe burkolt társadalmi tudat az osztálytársadalmakban is jelen van, amikor már a tudományosság igényével jelentkeznek a társadalmi valóságra vonatkozó felfogások, nézetek. Az ősi felfogásokkal rokon nézeteket az utóbbi két évszázadban fejlett tudományos módszerekkel is sikerült rögzíteni és felkutatni a világ fejlett része számára az akkor felfedezett világrészek lakosságának és kultúrájának vizsgálata alapján. Ez pedig lehetővé tette a korábbi őseletek teljesebb értékelését és az őstársadalmak teljesebb rekonstrukcióját. Természetesen a vallási köntösbe rejtett társadalmi felfogások ma is jelen vannak, és még soká jelen is lesznek társadalmi valóságunkban, mindaddig, amíg vallási nézetekre az emberek igényt tartanak.

Európa és a jelenkor egész világának társadalomtudománya szempontjából lényegesek a Közel- és Közép-Keletnek a társadalomra vonatkozó vallási nézetei, mert Európa és a Földközi-tenger térségének középkorában, de még később is, uralkodó szerepük volt a szellemi életben általában. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfelelkezhetünk világ-léptékben tekinteni a társadalmi tudat kialakulási folyamataira. Igen jelentős és figyelemre méltóak önmaguk értékeinél fogva is nem csak azért, mert hatalmas embertömegekre vonatkoznak — Kína, India és az egész ázsiai térség, továbbá Afrika és a Kolumbus előtti Amerika népei hiede-

lem- és vallásvilágának a társadalmi eszmélésre vonatkozó elemei és tanításai, ám nem hatottak közvetlenül és lényegesen a társadalomtudományok kialakulására, még kevésbé a szociológiára mint társadalomtudományi ág megalapozására és felfejlődésére.

Noha a klasszikus görög filozófia képviselőinek már az állam, ennek intézményei és az államigazgatás kerültek érdeklődése homlokterébe, a társadalommal mégis mint egészszel, mint totalitással is foglalkoztak. Ez vonatkozik legjelentősebb képviselőikre, Platónra és Arisztotelészre is, noha a társadalom kérdéseivel legrészletesebben (és bírálóan) a szofisták foglalkoztak. Ez utóbbiak az emberi társadalom szerintük természetes, „aranykorbeli” állapotára hivatkozva elvetik a rabszolgaságot, míg a filozófusok többsége, köztük Platón és Arisztotelész is, a meglévő osztályrend védelméből és megszilárdításából indulnak ki. Ez jellemzi a római birodalom társadalmi tudatának megfogalmazását is, amely elsősorban a jogrend és államigazgatás szemszögéből tekint a meglévő társadalmi rendszer megszilárdítására.

A középkorban az egyházi tényező isteni rendeltetésként tekint a hűbéri rendszer létezésére és védelmére. Vonatkozik ez a keresztény egyházi szervezetekre mint a leghatalmasabb gazdasági erővel rendelkező hűbérúrra, de az Ibéiai-félsziget és Észak-Afrika iszlám szervezeteire is, majd később a sajátos hűbéri-katonai berendezésű ottomán birodalomra is. Ez alól nem kivételek a kor legkiválóbb gondolkodói sem, mint Ágoston hippói püspök vagy Aquinói Tamás egyházatyák, de kora nagy egyénisége és alkotója, Ibn Haldun sem.

Említésre méltók a polgárosodás előhírnökei és a hűbéri rendszer meghaladásának szellemi kifejezői az általános elméleti filozófiai közelítés alapján Angliában, Franciaországban és a környező országokban (Thomas Hobbes, Baruch Benedictus Spinoza), továbbá a korai utópista szocialisták jelentkezése (Sir Thomas More, Tomaso Campanella) és az addigi reális világtól való elfordulást hirdető keresztény nézetekkel szembeszegülő reformátorok (Martin Luther, Jean Calvin, Thomas Münzer), de előrelépést a szociológia kialakulása felé, pontosabban, a társadalom behatóbb vizsgálata felé irányuló fokozottabb érdeklődést a XVIII. századi francia felvilágosulás képviselői mutatnak. Közülük elsősorban Montesquieu-t (Charles de Sécondat, baron de la Bréde et de Montesquieu, 1689—1755) kell megemlíteni a hatalom megosztásának elméletével, valamint a földrajzi tényezők és a társadalmi viszonyok kapcsolatáról vallott nézeteivel, Jean Jacques Rousseau-t (1712—1778) a társadalmi szerződés elméletének hívét és az enciklopédistákat (Denis Diderot 1713—1784; Claude-Adrien Helvetius, 1715—1771; Paul-Henri-Thierry baron d'Holbach 1723—1789).

A szociológia közvetlen megalapozói a XIX. század utópistái és az akkori polgári rendszer közvetlen bírálói voltak. Részünkről nemcsak elfogadható, de helyes is a Szövetségi Németország egyik vezető polgári társadalomtudósának, Ralf Dahrendorfnek az a fejtegetése³ — a nézetével egyezők tábora ma már igen népes —, amely szerint egyes történé-

szek, akik az ókori filozófiát és a modern szociológiát egységes szociológiatörténetként fogják fel, olyan kontinuitás látszatát keltik, amely a valóságban nem létezik. Dahrendorf szerint az olyan filozófusok, mint Platon, Arisztotelész, Cicero, Tacitus, Ágoston, Tamás és mások, akik foglalkoztak társadalmi problémákkal is, a társadalmi struktúra sajátosságait nem tudományos problémaként közelítették meg. A tényeket mint természettől adottakat, isteni vagy ördögi jelenségeket fogták fel, és a róluk alkotott véleményüket fejtették ki. Jó példa erre az emberek egyenlőtlensége, melynek kapcsán a szociológia szempontjából nem az a lényeges, hogy elfogadja-e azt valaki, vagy sem, hanem hogy képes-e elfogadható tudományos érvekkel alátámasztani a különbségek létrejöttét, vagy sem. Ralf Dahrendorf és az őt idéző Kulcsár Kálmán szerint a szociológia története tulajdonképpen ott kezdődik, ahol ezt a problémát már tudományosan tárgyalják, tehát a XIX. század közepén.

2. *A szociológiának mint külön tudományágnak a kialakulási folyamata*

A szociológiával is az történt, ami jó néhány tudományággal és nem egy alapvető társadalmi fogalommal, hogy jóval a létrejötte után kapta meg elnevezését. Az elnevezés, amely Auguste Comte-tól (1799—1857), Saint-Simon valamikori titkárától és munkatársától ered, azonban nem jelenti magának a szociológiának a megszületését is. Az elnevezés ugyanis — noha minden terminus, szakkifejezés bizonyos társadalmi megállapodás szerint jön létre — aligha mondható szerencsésnek, mert puszta etimológiai értelmezés, szófejtés alapján semmi lényegeset nem mond arról, hogy voltaképpen mi értendő a „szociológia” elnevezésen, tekintettel arra, hogy számos, a társadalommal foglalkozó tudomány létezik.

Megjegyzendő, hogy Comte *A pozitív filozófia tanfolyama* című (1830 és 1842 között megjelent) hatkötetes munkájában kifejti a „szociális fizikán”, illetve a szociológián értendő kutatási területet és a társadalmi történések pozitív törvényszerűségeinek felderítésére irányuló igényt. A polgári szociológusok többsége, hatásukra pedig a marxista társadalomtudósok egy része is, Comte-ot tekinti a szociológia megalapítójának. Többségük szerint a marxista szociológia csak a polgári szociológiai vonulat egy mellékhatása, amely századfordulónkon jelentkezik erőteljesebben. Mély meggyőződésünk, hogy ez egy igen leegyszerűsített és téves kép a szociológia kialakulásáról. Valójában a szociológia mai, általánosan elfogadott értelemben vett megalapozása a XIX. század elején tevékenykedő utópista szocialisták — elsősorban Saint-Simon (Claude-Henri de Rouvroy, 1760—1825), Fourier (François Marie Charles 1772—1837), Owen (Robert 1771—1858) nevéhez fűződik. A marxista irodalom őket emlegeti mint klasszikusokat. Egyik újabb keletű, 1984-ben közzétett tanulmányában Predrag Vranicki tényekkel alátámasztva bizonyítja még Moses Hess (1812—1875) jelentőségét is, aki különben

az „igaz szocializmus” egyik képviselője, és Vranicki kutatásai alapján az ifjúhegeliánusok és Feuerbach mellett a harmadik alapvető kapocs volt Marx és Hegel között.⁴

A valóságos tényállás a mai értelemben vett szociológia kialakulása körül az, hogy közös alapokból indult ki: a XIX. század eleji szociálutópisták ténykedéséből. Ebből a talajból sarjad a szociológia két ágazata, amelyet egyrészt Comte képviselt, miután mesterével, Saint-Simonnal szakított, másrészt Marx és Engels, akik szintén túlszárnyalták a korai kapitalizmus szociálutópistáit, de a tőkés társadalmat nemcsak bírálták, hanem a túlhaladásának utait is felfedték.

Marx elítélte Comte-ot. Indokolatlannak tartotta azt a polgári hühhót, amelyet körülötte csaptak Angliában és Franciaországban. Engelsnek írt levele (1866) utóiratában közli, hogy „Most mellesleg Comte-ot tanulmányozom”, és megállapítja, hogy az „enciklopedikus, a szintézis” módszerének alkalmazásával vesztegeti meg olvasóit, de „Hegelhez képest száználmas még mint matematikus és fizikus is”, noha ez Comte hivatása, amikor kilép a részletezésből és az általánosítás területére tér át. Marx szerint: „Hegel még itt is mérhetetlenül nagyobb. Ez a nyavalyás pozitívizmus — megállapítással zárja Marx megjegyzését — 1832-ben jelent meg!”⁵

Megjegyzendő, hogy Marxnak nem voltak kimerítő értesülései, mert Comte életében fokozatosan elszigetelődött polgári társadalmi környezetétől, attól a társadalomtól, melynek megjavítását szorgalmazta. „Comte-ot egyre jobban kirekeszti a párizsi értelmiség. Inkább különcségei keltenek feltűnést, s művei is köznevetség tárgyává válnak.”⁶ Csak utólag övezte körül a polgári irodalom Auguste Comte-ot a szociológia megalapítójának dicsfényével.

A polgári szociológia elsősülöttségének kérdését, amely Comte nagyságához és megalapító tevékenységéhez fűződik, talán kellőképpen megvilágítja Engelsnek élete utolsó évében (1895-ben) papírra vetett néhány Comte-ra vonatkozó fejtegetése. Engels Ferdinand Tönnieshez 1895. január 24-én írt levelében többek között kifejti:

„Tisztelt Professzor Úr, . . . Érdekeltek az Ön Auguste Comte-ra vonatkozó megjegyzései. Ami ezt a „filozófust” illeti, véleményem szerint még tetemes mennyiségű munkát kell rá fordítani. Comte öt éven át Saint-Simon titkára és bizalmasa volt. Saint-Simon vitathatatlanul gondolatbőségben szenvedett; lángész és misztikus volt egy személyben. A világos kidolgozás, rendezés, rendszerbe foglalás — erre képtelen volt. Így aztán Comte személyében olyan embert nevelt fel magának, aki talán hivatva volt a mester halála után az ő túlcserélődő eszméit rendezett formában a világ elé tárni; Comte, matematikai iskolázottságánál és gondolkodásmódjánál fogva, különösen alkalmasnak tűnhetett erre, ellentétben a többi, rajongó tanítvánnyal. De Comte váratlanul szakított a „mesterrel” s kivonult az iskolából. Ebben a rendszerben három jellemző elem van: 1. számos zseniális gondolat, amelyeket azonban szinte szabályszerűen többé-kevésbé leront az, ahogy nincsenek kellően kifejtve, ami meg-

felel, 2. korlátolt, filiszteri felfogásmódjának, amely ékes ellentétben áll ezzel a zsenialitással; 3. a feltétlenül saint-simoni forrásból eredő, de minden miszticizmustól megfosztott, rendkívül ellaposított, hierarchikusan megszervezett vallási alkotmány, valóságos pápával az élén, úgy-hogy Huxley azt mondhatta a Comteizmusról, hogy az katolicizmus kereszténység nélkül. . . . hogy Comte minden zseniális eszméjét Saint-Simontól vette át, de azzal, hogy a maga sajátos személyes módján csoportosította, tönkre is javította őket: lefejtvé róluk a hozzájuk tapadó miszticizmust, egyúttal alacsony színvonalra szállította le, s a maga erőinek megfelelően filiszteri módon dolgozta át őket.”⁷

Ezért kétkötetes szociológiatörténetében, amelyet Harry Elmer Barnes szerkesztett 1948-ban, a hírhedt McCarthy-féle reakciós hajszá idején, és egyesek szerint a második világháború utáni leginformatívabb történetkönyv (az akkori idők léghőre által diktált részrehajlása szembetűnően megnyilvánul tartalmában, de ennek ellenére késve — 1982-ben — nálunk is megjelentették szerbhorvát nyelven), kénytelen megállapítani: „. . . Nyilvánvaló, hogy Comte sokat köszönhet Saint-Simonnak számos alapvető eszméjéért. Kant-tól, Hume-tól és Gall-tól átvette a kauzalitás alapvető tanítását és a pozitivizmus módszerét. A történelem — mint az elkerülhetetlen és sorsszerűség kombinációja — sajnos értelmezésének eredete Hume, Herder és Turgot történelmi determinizmusából származtatható, valamint Bossuet, Vico és De Maitre hangsúlyozott sorszerűség elemeiből. Saint-Pierre, Montesquieu, Turgot, Condorcet és Saint-Simon hangsúlyozták egy általános, alapvető, a társadalommal foglalkozó tudomány igényét, amely alapján a politikai elmélet és gyakorlat igazodna. Végül Montesquieu bevezette a társadalmi törvényszerűség koncepcióját, Condorcet részletezte a haladás elméletét, Saint-Simon pedig a társadalmi rendszer megváltoztatásának szükségszerűségét. Mindezek alapján Comte szociológiai rendszerének elméleti tartalma nem mondható túlságosan eredetinek.”⁸

3. A marxista és a polgári szociológia közös gyökerei — a szociológia két különböző irányvétele

A kétféle osztályirányzatot és érdeket magába foglaló — egyrészt a tökéletes társadalom fenntartását szorgalmazó, másrészt a kapitalista társadalmi viszonyok meghaladását és a kommunista társadalom létrehozását igénylő — szociológia közös történelmi és felfogásbeli gyökereinek érzékeltetése céljából megszívlelendő a lengyel Jan Szczipanski következő fejtegetése:

„. . . A francia forradalom előtti időkben a társadalmi problematikát az állam, a politikai berendezések kérdéseire vezették vissza: a korabeli teoretikusok és reformerek feladatukat az államrend olyan felkutatásában látták, amelyek összhangban állnak minden ember természetével. A forradalmi tapasztalat és az azt követő fejlődés nyomán a közgazdászok,

politikusok és filozófusok tudatára ébredtek annak, hogy az igazi okok mélyebben fekszenek: a társadalom osztályszerkezetében, az osztályok és csoportok egymáshoz való viszonyában, ellentétes gazdasági és társadalmi érdekeiben. Ez a felismerés óriási hatást gyakorolt a majdani szociológia problematikájának kialakulására.”⁹

Az imént idézett lengyel szociológus álláspontja (ami védhető is, meg kétségbe is vonható) az, hogy a szociológia problematikája hosszú időn át érlelődött, és hogy elemei az ókortól kezdve sok gondolkodó műveiben megtalálhatók. Dahrendorf és Kulcsár álláspontjára hivatkozva megállapítottuk, hogy bár a társadalomról (nemcsak az államhatalomról) alkotott nézetek régebben csakis vallási köntösben jelentkeztek, s figyelemre méltó megnyilatkozásai a társadalmi tudatnak, mégsem tekinthetők a szociológia csíráinak. (Igaz, az is vitatható, hogy mi értendő „a szociológia elemei” kifejezésen!) Szczipanski nézete szerint a szociológia problematikája érett formában a XIX. század első felében fogalmazódik meg, amivel a szakirodalomban sokan, véleményünk szerint indokoltan, egyetértenek. Ennek a folyamatnak az életre hívói részben az akkori tőkés társadalomban végbemenő folyamatok, a korabeli szellemi légkör, valamint a kibontakozó társadalmi törekvések és osztályerők igényei.

Szczipanski szociológiatörténete Saint-Simonnal kezdődik. Ezt előljáróban meg is indokolja, ami szintén fényt derít Comte állítólagos — a szociológiát megalapozó — szerepére, de ezen túl a pozitívizmusra is a szociológiában, ami megint csak nem kapcsolódhat kizárólagosan és elsősorban Comte-hoz. A lengyel társadalomtudós a következőket fejt ki:

„... Saint-Simon, akivel a szociológia mint tudomány fejlődését kezdjük majd, tudatában volt annak, hogy a társadalom nem az állampolgároknak meghatározott jogi-politikai rendszer által összefogott összessége, hanem a politikai formáktól független gazdasági és társadalmi viszonyok között élő közösség, amelynek öntörvényű történelmi fejlődése van. Saint-Simon gondolataiban a Hume, D’Alambert, Condorcet, Laplace által kifejlesztett pozitívista tudományfelfogás fejlődött tovább. A szociológia születése szorosán összekapcsolódott a pozitívista tudományelmélet fejlődésével. Saint-Simon is azt hirdette, hogy a társadalmi élet törvényeit ugyanolyan módon kell megismerni, mint a természet törvényeit... Azok közé a francia gondolkodók közé tartozott, akik az *ancien régime* összeomlása és az egyház mint szervezőerő jelentősége hanyatlása után tudományos módszerekre támaszkodva kerestek új alapelveket. Ő vetette fel teljes határozottsággal, hogy meg kell alkotni a társadalommal foglalkozó tudományt, mint a politika alapját, s ez a tudomány arra hivatott, hogy a társadalom struktúráját és fejlődését vizsgálja. A társadalmat úgy fogta fel, mint a társadalmi életnek és jelenségeinek természetes egészét, amely független az egyén akaratától és individuális törekvéseitől.”¹⁰

Saint-Simon tanítványai mesterük nézeteit népszerűsítendő annak halála után előadás-sorozatokat tartanak, és ezek alapján 1829-ben kiadják „Saint-Simon tanításait”. De ekkor már követőinek egy része a „mester-nél” radikálisabb nézeteket vall, mások meg hajlanak azon reformerek

nézetei felé, akik Angliában már a XVIII. század legvégén, majd a következő század első néhány évtizedében Angliában és Franciaországban a liberálisok és filantrópok kutatásai alapján tényfeltáró munkáikban főleg a társadalom szegénységével, a bérmunkások nyomorával, a börtönökben, valamint a kórházakban uralkodó helyzettel foglalkoznak. A megjelentetett munkák egy részének volt fogantatója is, a polgári kormányzatok több intézkedést is fogantatósítanak. A Napoleon bukása utáni Bourbon restauráció idején Az Erkölcsök és Politikai Tudományok Akadémiája a korábban közzétett kutatásai alapján L. Villermé orvost megbízta „a dolgozó osztályok erkölcsi és fizikai állapotának lehető legpontosabb megállapításával”. Kutatási eredményeit 1840-ben teszi közzé. Ugyanebben az évben az Akadémia díjjal tüntette ki E. Buret *A dolgozó osztályok nyomora* című munkáját.

Noha a társadalmi viszonyok reformereinek tevékenysége Franciaországban a Bourbonok idején bontakozik ki szélesebb méretekben, a társadalmi folyamatok szempontjából a Bourbonok visszatérése csak epizód volt. Erre hívja fel a figyelmet Kulcsár Kálmán is, amikor kifejti: „... a Bourbon-uralom politikai és gazdasági viszonyainak stabilizálására való törekvés jórésztben már a polgári társadalmi viszonyok stabilizációját jelentette. Midőn pedig — az 1830-as és az 1848-as forradalmak után — a polgárság politikai uralma teljesen kétségtelessé vált...”¹¹

Már a polgári rend kialakulásának első időszakában fellépő ellentmondások és a meghirdetett elvek, valamint a ténylegesen megvalósuló társadalmi viszonyok közötti nagy eltérések serkentették a rendszer konszolidálását szolgáló lehetséges reformok kialakítására irányuló kutatásokat. Ezen kutatásoknak és az ezek alapján megjelentetett munkáknak már részben fogantatója is volt. Comte munkássága előtt a kutatók főleg a kor társadalmának szociális patológiájával foglalkoznak (így John Howardt 1777-ben teszi közzé *A börtönök állapota Angliában és Walesben* című könyvét részletes felmérései és kutatásai alapján; F. M. Eden könyve *A szegények állapota, avagy a dolgozó osztályok története Angliában* 1797-ben jelenik meg; 1795-ben hagyja el a sajtót John Aikin könyve *A Manchester körüli vidék leírása*, majd James Ph. Kay munkája *A manchesteri gyapotiparban foglalkoztatott munkások erkölcsi és fizikai állapota* címmel; Franciaországban J. M. de Gérando katolikus filantróp 1820-ban jelenteti meg *Látogatás a szegényeknél* című könyvét, amelyet további két hasonló tárgyú kötet követ; 1832-ben Bigot de Moroques műve, *A munkások nyomora és enyhítésének módja* címmel jelenik meg.). Ezek a kutatások és a közzétett munkák már mai értelemben vett szociológiai kutatásoknak tekinthetők.

Mindezért Comte pozitívizmusának — mint módszernek és társadalmi gyakorlatnak — az elsőbbsége a szociológia megalapozásának költött nimbuszához hasonlóan, nemigen védhető tudományos érvekkel. Ez is inkább a polgári irányzatú szakirodalom folklórához, hagyományos tárgyalási módjához tartozik. Ez a körülmény annál inkább fennáll, mert Comte a társadalmi folyamatok törvényszerűségének a természettudomá-

nyokéhoz hasonló megbízhatósággal történő felfedését elsősorban mint célt, mint igényt hangoztatja, kevésbé fejti ki feltevéseit, gyakorlati ellenőrzésükről pedig szó sincs. Nem kétséges viszont, hogy ha nem is elsőként, de a burzsoá társadalom stabilizálásának szolgálatába szegődik — ami valamikori tanítómesteréről, Saint-Simonról nem mondható el —, s ezzel szélesebb alapokra helyezve kibontakozik a burzsoá társadalmat megőrző, kirívó ellentmondásainak tompítására irányuló polgári szociológia, amit természetesen — ismételten hangsúlyozzuk — nem ő alapozott meg vagy hozott létre.

A meglevő polgári társadalom javítására és konszolidálására irányuló törekvésekkel párhuzamosan a szociológiában jelen van a polgári társadalmat túlhaladó tényezőket serkentő irányzat is. Ez nemcsak elveken és nézeteken alapszik, hanem a gyakorlati politikán és a társadalmi gyakorlaton is, még ha ezeket a gyakorlati intézkedéseket nem koronázhatta is siker. Ezekre az előzményekre, illetve ebből az indításból alakult ki a forradalmi, marxista szociológia, párhuzamosan és gyakorlatilag egyidejűleg a polgári szociológiával. Ez akkor is így van, ha a polgári szerzők többsége másképpen látja vagy ha a marxizmust egyszerűen a szociológia szempontjából nem létezőnek tekinti.

A polgári rendet meghaladni törekvő irányzat első jelentős képviselőjeként — még utópista indíttatásból — mindenképp a francia polgári forradalomban létrejött titkos szervezetet, az Egyenlők Összeesküvését említhetjük meg, vezető egyéniségével, Babeuf-fal (François Noël Babeuf-Gracchus, született 1760-ban) az élen, akit várfogságából való sikertelen kiszabadítása kapcsán a Direktórium alatt 1797-ben lenyakoztak. Saint-Simonról és követőinek radikális szárnyáról már volt szó. De utalni kell Fourier és Owen „szocialista kolóniáira” is Angliában és Észak-Amerikában, amelyek nem maradhattak fenn. Felesleges hangsúlyozni, hogy a tudományos szocializmus egyik eszmei forrásaként emlegetett három „kritikus utópisztikus szocialista” csak a három legjelentősebb egyéniség volt. Valójában követőiknek egy egész soráról számolhatnánk be a tudományos szocializmust megelőző időkből. Ezeket és a velük párhuzamosan létező egyéb szocialista törekvéseket, illetve a polgári társadalom túlhaladását szorgalmazó eszméket és irányzatokat bírálva fejlesztették ki Marx és Engels a marxista irányzatú általános társadalomszemléletet, amely magába foglalta a tudományos szocialista irányzatú szociológia kezdeteit is.

Saint-Simon és a többi utópista szocialista radikalizmusát továbbfejlesztve, átgondoltabban és szilárdabb tudományos alapokra helyezve jelentkezik a Marx és Engels által megalapozott szociológia. A marxista szociológia eszmei forrása — mint már említettük — az utópista szocialisták széles körű munkássága volt. Tehát nem csak a népszerűsítő marxista irodalom által leggyakrabban emlegetett három klasszikus utópista szocialistáról van szó, hanem egy egész irányzatról, vonulatról, amelyet a marxista szociológia nemcsak előd, hanem kortárs irányzatként tart számon, amely párbeszédre és továbblépésre készlet (Hess, Proudhon, Blan-

quie, Lassalle, Dühring és legújabbán a harmadik világ fejletlen társadalma és hagyományai alapján létrejött szocialista irányzatok). Így Marx és Engels, valamint közvetlen harcostársaik halála után, napjainkban is fennáll a követelmény, hogy most, a szocializmus világfolyamattá terebélyesedő időszakában a haladó, társadalomalakító törekvések a szociológiában is megszabaduljanak a tévhiteltől vagy éppenséggel reakciós irányzatoktól, és a szocializmushoz vezető vagy a szocializmust építő, járható utakat és elérhető szocialista célokat jelöljenek ki maguknak.

A szociológia két alapvető irányzata — a polgári, amely közvetlenül vagy közvetve a meglévő tőkés társadalom fennmaradását szorgalmazza valamint a marxista, amely a marxizmus társadalomalakító forradalmi jellegével összhangban a tőkés társadalom túlhaladásának és az igazi szocialista humanizmus kiteljesedésének álláspontján áll — tehát azonos alapokból sarjadt, és mind a kettő immár másfél évszázados saját hagyománnyal rendelkezik, s ezért nem is választható szét egyszerűen és mereven két elhatárolt pólusra. E két, céljaiban és szemléletében merőben eltérő szociológiai irányzat — művelőinek törekvései, valamint kutatási eredményei és kifejlesztett módszerei alapján is — át meg átszövi egymást. Ennélfogva a polgári társadalom tudatosan elkötelezett szociológusainál is gyakori a tudományosan megalapozott és a tőkés társadalom lényegére vonatkozó bírálat, ám az sem ritka, hogy valaki személyes meggyőződése alapján marxistának vallja magát, noha a kutatási és gondolkodásmódja, valamint a tudományos eredményei nem ezt bizonyítják. Így az esetlen leegyszerűsítés — leegyszerűsíteni, elvonatkoztatni a társadalomtudományokban rendszerint elengedhetetlen követelmény — és a gondolati tunyaság nem egy esetben — a kész minták ismétlése és metafizikai merevsége folytán — valójában nem marxista szociológiai termékek létrejöttéhez vezet.

A kétféle alapvető szociológiai irányzat megítélése és a hozzájuk való viszonyulás dolgában igen találó Leninnek 1919-ben a *Filozófiai füzetek*-ben megfogalmazott nézete a marxista módszerről, amikor is előnyben részesíti „az okos idealizmust” „a buta materializmussal” szemben. „Az okos idealizmus közelebb áll az okos materializmushoz, mint a buta materializmus. Dialektikus idealizmus — okos helyett; metafizikus, fejletlen, holt, durva, mozdulatlan — buta helyett.”¹² „A filozófiai idealizmus csak badarság a durva, egyszerű, metafizikus materializmus nézőpontjából. Megfordítva, a *dialektikus* materializmus nézőpontjából a filozófiai idealizmus a megismerés egyik vonásának, oldalának, síkjának *egyoldalú*, túlzott, überschwengliches (Dietzgen) kifejlesztése, (felduzzasztása, felfúvása) abszolúttá, *elszakítva* az anyagtól, a természettől, istenítve.”¹³

4. Marx és Engels hozzájárulása a szociológia megalapozásához

A tárgyilagos szemlélő nem vonhatja kétségbe azt, amire Kulcsár Kálmán is utal, miután különböző polgári szociológusok véleményét ismereti Marxról: „A módszer, a kutatási technika és az elmélet egysége adta meg a marxi szociológia azóta sem túlszárnyalt szintjét.”¹⁴ E három tényező egységét, ahogy Kulcsár Kálmán hangsúlyozza, „az a szemlélet biztosította, amely az adott viszonyokon túltekintve kívánta a társadalmat megváltoztatni”. Ezért azok, akik Marx esetében az általa alkalmazott általános összefüggés elvének, a totalitás szempontjának állandó figyelembevételére — elvásztják a tudós szociológust a módszertani történetfilozófustól és elméleti társadalomtudóstól, nyilvánvaló merényletet követnek el a társadalmi valóságot valódi tudományossággal megközelítő Marx ellen. Ez egyébként gyakori azoknál a polgári társadalomtudósoknál, akik méltányolják és elismerik Marx jelentőségét, de egyes magukat marxistának valló irányzatoknál is jelen van a tallózás Marx műveiben, tematika vagy keletkezési idejük szerint, miközben megkülönböztetik, hogy szerintük mikor érte el Marx csúcsteljesítményét, és mikor alkotott szellemi képessége alatt.

A polgári szociológusok, de hatásukra mások is, azáltal hogy szétfejtik a szociológus-tudós Marxot a filozófus Marxról, valójában megfosztják Marx szociológiáját társadalmi szerepétől, lehetséges társadalomalkító hatásától, s ezen túlmenően megfosztják szociológiája elméleti alapjainak és kutatási módszerének egységétől is.

Marx és Engels szociológiai alapelvei a társadalom általuk megalapozott tudományos értelmezéséből következnek. Ezt explicite már az 1845—1846-ban elkészült kéziratukban, *A német ideológiában* (a Feuerbachnak szentelt fejezetben) kifejtik. Ebben a megjelentetésre szánt kéziratban (a nagyrészt fennmaradt, de nem letisztázott kézirat először csak 1932-ben jelent meg nyomtatásban) hangsúlyozzák, hogy a társadalmi valóság alanyai „a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik” amelyeket nem elég pusztán „érzéki tárgyként” felfogni, hanem „érzéki tevékenységükben” szükséges őket értelmezni,¹⁵ és hogy társadalmi mivoltukban való vizsgálatuk és megértésük döntő fontosságú. Ezért is írják: „A társadalmi tagozódás és az állam mindenkor meghatározott egyének életfolyamatából áll elő, de nem aszerint, amilyenek ezek az egyének a maguk vagy mások elképzelésében megjelennek, hanem aszerint, amilyenek *tényleg*, vagyis amiképpen ténykednek, amiképpen az anyagi termelést végzik, ... A tudat (Bewusstsein) sohasem lehet más, mint a tudatos lét (bewusstes Sein), az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk. ... a valóságos tevékeny emberekből indulunk ki és az ő valóságos életfolyamatukból ábrázoljuk ez életfolyamat ideológiai tükröződéseinek és visszhangjainak fejlődését is. Az emberek agyában levő ködképződések is az ő anyagi, empirikusan megállapítható és anya-

gi előfeltételeihez kötött életfolyamatuk szükségszerű párlatai. . . . Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot.”¹⁶

A már idézett lengyel szociológus, Zygmunt Bauman a marxista szociológia kialakulását tárgyalva, Marx és Engels szociológiájának szentelt fejtegetéseit a következőkben összegezi: „. . . Marx és Engels a szociológia olyan koncepcióját adták elő, amely (a) megtartja a történelmiség elvét és antiformalista, (b) a társadalmi jelenségeket genetikusan és okozatilag magyarázza meg, s nem csak motivációsan, (c) kutatásainak alapvető tárgyát a történelmileg konkrét társadalom objektív struktúráját meghatározó társadalmi viszonyokban látja, (d) ennek következtében a materializmus irányelvén alapul és antiidealista, (e) empirikus és spekulációellenes, (f) társadalmilag elkötelezett és azzal az ideológiával kapcsolódik össze, amely azt követeli, hogy szüntessék meg az ember alkotásainak uralmát az ember fölött. Más szóval a szociológia Marx felfogása szerint a történelmileg meghatározott és individualizált társadalmi viszonyok empirikus tudománya, amelyeket a társadalmi élet objektív anyagi előfeltételeiként kezelnek. Olyan tudomány, amelynek célja a társadalmi élet jelenségeinek mind anyagi, mind tudatbeli oldaluknak *genetikus-okozati megmagyarázása*. Végül olyan tudomány, amely a kutatók elfogulatlanságában látja elkötelezettségét az emberi elmaradottság és elnyomás anyagi feltételei elleni harcban.”¹⁷

Ilyen közelítés alapján nem vitás a marxizmus szerepe a szociológia kialakulásának folyamatában és szerintünk is indokolt Zygmunt Bauman megállapítása, amely szerint „Marx koncepciói adták az alapvető gondolatokat, amelyek lehetővé tették a szociológiának mint külön tudománynak a kialakulását”.¹⁸ Ezért van igazuk azoknak, akik, mint például a szintén lengyel Julian Hochfeld, hangsúlyozzák, hogy a szociológiának mint külön tudománynak létrejötte nem ott, és nem akkor ment végbe, ahol a szociológia nevét kialakították, sem ott, ahol kiépítették a társadalmi kutatások technikai apparátusát, hanem ott, ahol felismerték, hogy ezt a tudományt elsősorban a társadalmi viszonyoknak, a társadalmi csoportok és struktúrák szerepének vizsgálata jellemzi.

Nem kétséges tehát — mint látni fogjuk a polgári szociológusok egy része, osztályelkötelezettsége folytán, más véleményen van —, hogy a marxizmus jelen van a szociológia bölcsőjénél, s hogy a marxizmus a szociológiának mint külön tudománynak a kialakításában és fejlődéstörténetében meghatározó szerepet játszott. A marxista szociológia lényeges elemei annyira beépültek már számos jelentős polgári szociológus munkásságába — gondoljunk csak Max Weber, Georges Gurvitch vagy Talcott Parsons munkásságára —, és Marx nézetei, alapvető fogalmai is annyira felszívódtak, hogy valódi eredetük már fel sem tűnik. Ez persze még nem jelentheti a marxizmus mindent elsöprő felülkerekedését a jelenkor szociológiájában, de mindenképpen bizonyítja Marx és a marxizmus életképességét és átütőerejét, azt, hogy nemigen hagyható figyelmen kívül még azok részéről sem, akik személy szerint és tudatosan is a polgári társadalom fenntartását szorgalmazzák.

A 80-as években közismerten kommunistaellenes nézeteket valló oxfordi egyetemi oktató, Leszek Kolakowski, aki valamikor varsói marxista egyetemi tanár volt, akármennyire hangoztatja is a jugoszláv olvasóknak szánt nyilatkozatában (annak kapcsán, hogy nálunk is megjelentették háromkötetes egyetemi tankönyvét és esszeisztikusan kifejtett nézeteit *A marxizmus főbb folyamatai* címen) hogy „mint doktrína a marxizmus abszolúte halott”, illetve „a marxizmus mint gondolkodási mód halott”¹⁹ ez inkább csak kenyéradónak a vágyait fejezi ki, mint a tényleges helyzetet a polgári szociológusokat illetően, noha szellemi síkon kétségtelen az újkonzervativizmus előretörése.²⁰ Ez észlelhető Heller Ágnes szerbhorvát nyelvű fordításban 1984-ben kiadott *A történelem elmélete* című könyvének előszavában is, amelyben többek között felsorolja azokat az alkotókat — szerzőket, amelyekről ihletet merített könyve megírásakor. Névszerint négy klasszikusnak a nevét tünteti fel (a klasszikus jelzőt idézőjelbe iktatva): Weber, Durkheimet, Crocet és Lukácsot, valamint még további 51 szerző neve olvasható.²¹ Az, hogy az 1964-ben *A morál szociológiája vagy a szociológia morálja* című munka szerzője Marxot nem említi meg, nem a történelmi materializmus megalapozójának tagadását jelenti, hanem inkább azt példázza, hogy milyen körülmények között kénytelen dolgozni a hazájától távol esett írónő.

A XX. század második felének egyik legjelentősebb szociológiatörténete (Hari Elmer Barnes szerkesztésében) amelynek eredeti első kiadása még 1948-ban, Chicagóban jelent meg, és amelyet (a hazai kiadás előszavát író Marija Bogdanović szerint) nálunk is gyakran használtak az elmúlt évtizedek folyamán — szintén a polgári szemlélet vaskalaposságát példázza. Ennek a kétkötetes kiadványnak egyik árnyoldala,²² hogy először is a hírhedt Joseph McCarthy szenátor nevéhez fűződő boszorkányüldözések éveiben íródott, másodsor nálunk több mint három évtizeddel később, 1982-ben, gyakorlatilag Marx halálának centenáriumán adták ki, harmadszor pedig ebben a történelemben nemcsak Marxot kerülik meg, hanem minden olyan jelentős szociológust is, aki nézeteiben és kutatási módszereiben közel áll a marxizmushoz. A megjelentetett szociológia igazolja, hogy időnként azok is hátat fordítanak korábban közzétett nézeteiknek, akik legalább polgári értelemben véve súlyt helyeznek tudományos tárgyilagosságuk méltóságára, mint pl. H. E. Barnes, aki 1938-ban, H. Becherrel írt háromkötetes könyvében még többek között a következőket írta: „Marx egyike volt a kis számú nagy gondolkodóknak a társadalomtudományok történetében... Bizonyossággal előrelátom, hogy a történelem végső ítéletében Marxnak a társadalomtudományokban azonos helye lesz, mint Galileinek a természettudományokban.”²³

Hosszadalmas lenne és nagy terjedelmet igényelne felvázolni Marx és Engels szociológiai tárgyú értekezéseit. Munkáik szociológiai témáját az általános vagy elméleti szociológián túlmenően, a ma már külön szociológiákat képező munka- és iparszociológia, a jogszociológia, a családszociológia, a politikai szociológia tárgyköréből merítik. Ez alkalommal csak az elsőként megírt és a keletkezésük idejében meg is jelentetett

alkotásaikra utalunk. Így Marx 1843-ban írja meg *A hegeli államjog kritikáját* (a fennmaradt 261—313 paragrafusokat először 1927-ben jelentetik meg nyomtatásban). Ugyanebben az évben íródik, és a következőben jelenik meg *A zsidókérdéshez* és *A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés* című két munkája.²⁴ Engels pedig 1839-ben írja, és meg is jelenteti *Wuppertáli levelek* című írásait és 1842-ben *A munkásosztály helyzete Angliában* című cikkét.²⁵

Amennyiben azokat az igényeket is szem előtt tartjuk, amelyek a szociológiát egészen leszűkítve értelmezik, s az empirikus adatokat is fontosnak tartják, akkor megemlíthetjük, hogy Engels első önálló társadalomtudományi könyve, az 1845-ben megjelent *A munkásosztály helyzete Angliában* (személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján²⁶), a ma érvényben levő követelmények szerint is egy jól megalapozott szociológiai esettanulmány. A marxista szociológia szempontjából ma is lényeges Marx kézirata, amely *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* címen ismeretes (nyomtatásban először 1932-ben jelent meg). A hazai szociológiai szakirodalom indokolatlanul figyelmen kívül hagyja, hogy Marx 1880-ban szociológiai kérdőívet is szerkesztett, és igénybe véve a rendelkezésére álló francia szocialista újság nyilvánosságát, széles körben eljuttatta a kérdezettekhez.²⁷ A kérdőív szerkesztése a mai követelmények szerint sem kifogásolható, amikor az empirikus adatgyűjtésnél a szociológiában a kérdőívezés igen elterjedt és alaposan kimunkált módszer, amire még 1968-ban alkalom kínálkozott, hogy jelentőségére felhívjuk a figyelmet.²⁸

Összegezve tehát az elmondottakat, a szociológia, amely mint külön tudomány a XIX. század első felében alakult ki, Marx hozzájárulásával jelentkezik mint valódi tudomány, mint önálló társadalomtudomány. Marx munkássága annyira jelentős, hogy azok a szociológiai irányzatok sem kerülhetik meg, amelyek a polgári társadalom fenntartását célozzák. A marxista szociológia számára viszont Marxnak a szociológia kialakulásában játszott szerepe ma is jelentős serkentője a további fejlődésnek. Ez a fejlődésre való serkentés pedig egyes szakszociológiákra is vonatkozik, így mindenekelőtt a munkaszociológia és a jogszociológia elméleti megalapozására.

Jegyzetek

- ¹ Zygmunt Bauman: Általános szociológia (első lengyel nyelvű kiadása: 1964, megjelent nálunk is szerbhorvát fordításban is). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 507. o.
- ² MEM 3. kötet, 1845—1846 (Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia, a legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófétáinak személyében); Budapest, 1960, 31. o.
- ³ Ralf Dahrendorf: Gesellschaft und Freiheit. München, 1961. 14—16. p. (idéz-

- ve: Kulcsár Kálmán, A szociológiai gondolkodás fejlődése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966 című könyve alapján, 27. o.)
- 4 Predrag Vranicki: Trinaest teza o Marxu (I. tézis), leközölve Rade Kalanj szerkesztésében, a „Marx nakon 100 godina” c. tanulmánykötetben; Globus, Zagreb, 1984, 388—390. oldal.
 - 5 MEM 31. kötet, Levelek 1864—1867 (Marx Engelshez Manchesterbe, 1866. július 7.), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 229. o.
 - 6 Lásd részletesebben: Berényi Gábor: Utószó, megjelent: Auguste Comte, A pozitív szellem. Két értekezés című könyvében, Magyar Helikon, Budapest, 1979, 390. o.
 - 7 MEM 39. kötet, Levelek 1893—1895, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979, 387—388. o. (Engels Ferdinand Tönnieshez Kielbe; London, 1895. jan. 24.).
 - 8 Hari Elmer Barnes (priredio): Uvod u istoriju sociologije. I knjiga; Beogradski izdavački-grafički zavod, Beograd, 1982; 103 oldal (első amerikai kiadása: 1948-ban).
 - 9 Jan Szczepanski: A szociológia története, A szociológia problematikájának és módszereinek fejlődése. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 22. o. (3. lengyel nyelvű kiadása: Varsó, 1969).
 - 10 Uo. 23—24. o.
 - 11 Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 47. o.
 - 12 V. I. Lenin: Összes művei. Második kiadás (ötödik orosz nyelvű kiadás nyomán), 29. kötet, Filozófiai füzetek (Hegel, „Előadások a filozófia történetéről” c. művének konspektusa), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 227. o.
 - 13 Uo. (A dialektika kérdéséhez), 300 o.
 - 14 Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 511. o.
 - 15 MEM 3. kötet, 1845—1846 (Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia . . .); Budapest, 1960, 23. és 28. o.
 - 16 Uo. 24. és 25. o.
 - 17 Zygmunt Bauman: Általános szociológia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 563. o.
 - 18 Uo., 563. o.
 - 19 LeseK Kolakowski: Zašto sam napustio Marksa. Intervju, 124., 1986. II. 28., Belgrád, NIŠRO Politika, 39. o.
 - 20 Agneš Heler: Teorija istorije (A Theory of History). IRO „Rad”, Beograd, 1984; 21. és 21—22. o.
 - 21 Részletesebben lásd: Köpeczi Béla, Új konzervativizmus és új jobboldal. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; különösen a 138 oldaltól és tovább. Hasonlóan: Szerzők csoportja, Savremeni antikomunizam; I C Komunist, Beograd, 1984.
 - 22 Hari Elmer Barnes (priredio): Uvod u istoriju sociologije I—II. Beogradski izdavački-grafički zavod, Beograd, 1982.
 - 23 Uo. (Marija Bogdanović: Predgovor), 11. o.
 - 24 MEM I. kötet, 1839—1844. Budapest, 1957, 203—336 és 349—391. o.
 - 25 Uo. 411—431 és 463—464. o.
 - 26 MEM 2. kötet, 1844—1846, Budapest, 1958, 211—473. és 618—625. o.

- ²⁷ MEM, 19. kötet, (1875—1883.) Karl Marx: Körkérdés a francia munkásokhoz); Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 221—227. o.
- ²⁸ A Híd folyóirat 1968. évi 5. számában (588. és 595. oldalon) a munkaszociológia fejlődéséről szóló írásomban hangsúlyozom Marx kérdőívének jelentőségét, hivatkozva Hilde Weiss: Die „Enquête Ouvrière” von Karl Marx, aus: Zeitschrift für Socialforschung, 1936, Heft 1. tanulmányára (megjelentette: F. Fürstenberg, Industriesoziologie; Herman Luchterhanc Verlag, Neuwied 1959; 81—101. o.). — Szerbhorvát nyelven Vera Pilić 1973-ban jelentette meg elemző írását Marx szóban forgó kérdőívéről „Marksova anketa za ispitivanje položaja radničke klase iz 1880 godine i savremenost” címmel (ezt a tanulmányt V. fejezetként beiktatta „Savremeni problemi političke ekonomije, Metodološki aspekti”; Privredni pregled, Beograd, 1973; 77—90. o. — című könyvébe.).

Rezime

Prilog proučavanju procesa konstituisanja sociologije kao zasebne nauke

Autor polazi od teze koju nastoji argumentovano dokazati: naime, da se nije prvo konstituisala sociologija građanske orijentacije, i tek nakon toga — kako stručna literatura spominje —, pola veka kasnije od nje se izdvojila marksistički zasnovana sociologija. Stanovište autora je da su se obe sociološke orijentacije praktički istovremeno konstituisale sredinom XIX veka, a početkom istog veka imale i iste prethodnike i polaznu osnovu, ali različite osnovne orijentacije u pogledu podržavanja opstanka građansko-kapitalističkog društva ili njegovog prevazilaženja sa težnjom ka ostvarivanju besklasnog društvenog poretka.

Polazeći od ove okolnosti uloga Augusta Comte-a je daleko manje značajna u ovom procesu od one uloge koja mu se često pridaje, dok kao začetnik ovog procesa uloga Saint-Simon-a je veoma značajna.

U završetku rada opširnije se obrađuje doprinos Karla Marxa i Fridricha Engelsa konstituisanju — i teorijski i primenom empirijskih istraživačkih metoda — marksistički zasnovanoj sociologiji pa time i konstituisanju sociologije kao zasebne grane društvenih nauka, s obzirom da uprkos kardinalnoj razlici po krajnjoj usmerenosti građanski orijentisane sociologije i marksistički zasnovane sociologije, obe imaju niz zajedničkih elemenata i prepliću se.

Resumee

Beitrag zum Studium des Prozesses der Konstitution der Soziologie als besonderer Wissenschaft

Der Verfasser geht von der These ab, die er argumentiert zu beweisen versucht: und zwar, dass nicht zuerst die bürgerlich orientierte Soziologie entstanden ist und nur nachdem — wie es die Fachliteratur erwähnt — erst ein halbes Jahrhundert später aus ihr die marxistisch gegründete Soziologie entlöst hat. Der Standpunkt des Verfassers ist dass beide soziologische Orientationen in der Mitte des XIX. Jahrhunderts konstituiert worden und am Anfang des

